

ALDROVANDI A FÓKÁBÓL KÉSZÜLT GYÓGYSZEREKRŐL

Ulysse Aldrovandi (1522–1605) olasz természettudós, zoológus, filológus, Linné szerint a „természettudományos kutatás atyja”, Bolognában született előkelő családban. Iskoláit szülővárosában és Padovában végezte. 1553-ban orvosi és filozófiai doktorátust szerzett, majd városi jegyzői állást vállalt. 1554-től a bolognai egyetemen logikát és filozófiát, 1561-től pedig természettudományokat adott elő. Mivel 1549-ben az inkvizíció pár napra letartóztatta, jobbnak látta, ha a továbbiakban csak állatokkal és növényekkel foglalkozik. Tanítványaival bejárta a környező vidéket, zoológiai, botanikai gyűjtésre oktatta őket. 1568-ban megalapította a világ első botanikus kertjét Bolognában, összeállított egy tizenhat kötetes herbáriumot, egyúttal gyűjteményével megalapozta a világ első természettudományos múzeumát is. Aldrovandi főként állatokról, kisebb részben pedig ásványokról és növényekről szóló, vaskos, fólió méretű és gyönyörűen illusztrált művei főként halála után jelentek meg 1659 és 1670 között. Noha tehát Aldrovandi jellegzetes 16. századi humanista természettudós volt, hatását csak a 17. század első felében fejthette ki: ezért szerepel itt, e kötetben.

Cetekről szóló műve 1613-ban, Bolognában jelent meg. Mivel ebben a korban állatrendszertan még nem létezett – később éppen Aldrovandi hatására kezdett csupán kialakulni –, a szerző a fókákat mint tengeri emlősöket is a cetek közé sorolva írta le. Aldrovandi állattani munkái előbb az állat nevének elemzésével, alaktani leírással kezdődtek, majd lakhelyéről, természetéről, szokásairól, végül pedig táplálékként és gyógyszerként való használatáról esett bennük szó. Aldrovandi leírásainak egyik jellemzője, hogy a szerző célja elsősorban a korábbi, főleg ókori leírások és nézetek összegyűjtése, a korabeli beszámolókat legföljebb csupán érdekességként közli. Az alábbi szöveg mindenesetre megmutatja, miféle gyógyszerészeti hagyományra épült a korabeli terápia, és gyaníthatóan a korabeli népi gyógyászat is.

Utoljára a szöveg még egy tanulságára is fel kell hívnom a figyelmet. A korabeli 16-17. századi természettudósok és orvosok, szinte egytől egyig nem csupán természettudósok, hanem filológusok is voltak, még természettudományos képzettségük is alapos klasszika-filológiai alapokra épült. Még a kor „leghaladóbb” orvosai is jól ismerték és hasznosították az ókori elődök munkáit, vitatkoztak velük, cáfolták őket, ám semmiképpen nem nézték le elődeiket. A klasszikus természettudományos munkák végső elavulására csak a 19. század elejére-közepére került lassanként sor.

A tengeri tehén és a fóka orvosi használata¹

A tengeri tehén testének több belső és külső részét is használják gyógyászati célokra, például húsát, vérét és zsíráját, továbbá uszonyát, bőrét és bélnedvét. Plinius szerint az epéjét is, állítva, hogy ez többféle orvossághoz hasznos. Arisztotelész azonban, és mások is úgy vélik, hogy a fókának nincs epéje. Pliniusnál olvasható, hogy jobb

¹ Ulysse ALDROVANDI, *Liber de cetis*, Bononiae, Ferrarius, 1613, 720.

uszonya altató hatású, és ha a fej alá teszik, a hagyomány szerint álmot hoz az emberre. Szent Izidor elismétli ezt, és azzal magyarázza, hogy egyetlen állat sem alszik mélyebben a fókánál.

Bőrét leginkább a köszvényeseknek javallják. „A köszvényesnek” – mondja ugyancsak Plinius – „*hódbőrből, illetve fókabőrből való lábbelit kell hordania.*” Ezért Marcellus Empiricusnál a következő mondatban: „*A tengeri tehén vagy még inkább a hiéna bőréből készült orvosság, ha mindennap használják, hatásos ellenszere a köszvénykórnak.*” az orvosság szó helyett én lábbelit olvasok, annál is inkább, mert Galénosz a következőket mondja: „*A fóka, az oroszlán, a farkas és a róka bőre, jól kidolgozva és lábbeliként viselve, megelőzi a lábfej fájdalmát.*”

A fókabőr jót tesz a veszettnek is, ha alája terítik – mint azt Ailianosz megjegyzi. A fóka húsa Avicenna szerint az epilepsziát és a méhgörcsöket gyógyítja. Mások a vérét ajánlják ugyanerre. Caelius Aurelianus azonban az efféle orvosságot nem javallja, jöllehet néhány helyen epilepszia esetében egyébként ajánlja. Hippokratész nagyra tartja a fókaszír hatását a nőgyógyászati betegségekben. A méhgörcsre erős szagú anyagokból készült füstölést ír elő, és ezek közé az anyagok közé sorolja a fókahajat is. Azt az utasítást adja, hogy a mellgörcsökben szenvedő asszony igyon annyi fókaszírt, amennyit két ujjal föl bír csippenteni.

Ugyanő a csípő felé kifordult méh gyógymódját taglalva (e betegség alkalmával, mivel a has megnövekszik, a nők azt szokták hinni, hogy teherbe estek) azt mondja, hogy egy fazékba száraz fokhagymát kell dobni. Mivel az ilyen fokhagyma hatása teljesebb, mint az összezúzotté, vizet kell ráönteni, hogy átmossa (a víz néhány ujjnyival magasodjék a fokhagyma fölé), majd fókaolajat kell hozzátölteni, így fölmelegíteni, végül hosszú ideig borogatásként alkalmazni a szert stb. Másutt viszont ugyanezt a zsírt füstölőként használja. Ez a füstölő a túl nyákos méhre, a foganás elősegítésére, a havi tisztulás szabályozására, vagy pedig a méhlepények eltávolítására alkalmas.

Keverj össze kátrányt és árpapolyvát, és hozzáadva a fókaszírt, készíts füstölőt. Más: kecskeürülék bogyoit és nyúlszört füstölj fókaszírral együtt. Más: a fóka bélnedvének hártáját törd és zúzd össze, szivacsot és famohát keverj össze egyenlő arányban, és fókaszírban föloldva füstöld. Ha a méh kitüremkedik, fiatal nők esetében – mondja ugyancsak Hippokratész –, a méh harántirányban bemetszett hártáját egy vászondarabbal dörzsöld, míg gyulladásba nem jön, majd kend be fókaolajjal vagy fókaszírral, végül lágy, borral itatott szivacsokat tégy rá. Ugyanez a zsír – Plinius szerint – a kiütést és a leprát is gyógyítja, a veszett kutya harapásától víziszonyos embernek pedig az arcára kell kenni. Marcellus Empiricus szerint a *mentagra* nevű kiütésre kenve² szintén jót tesz.

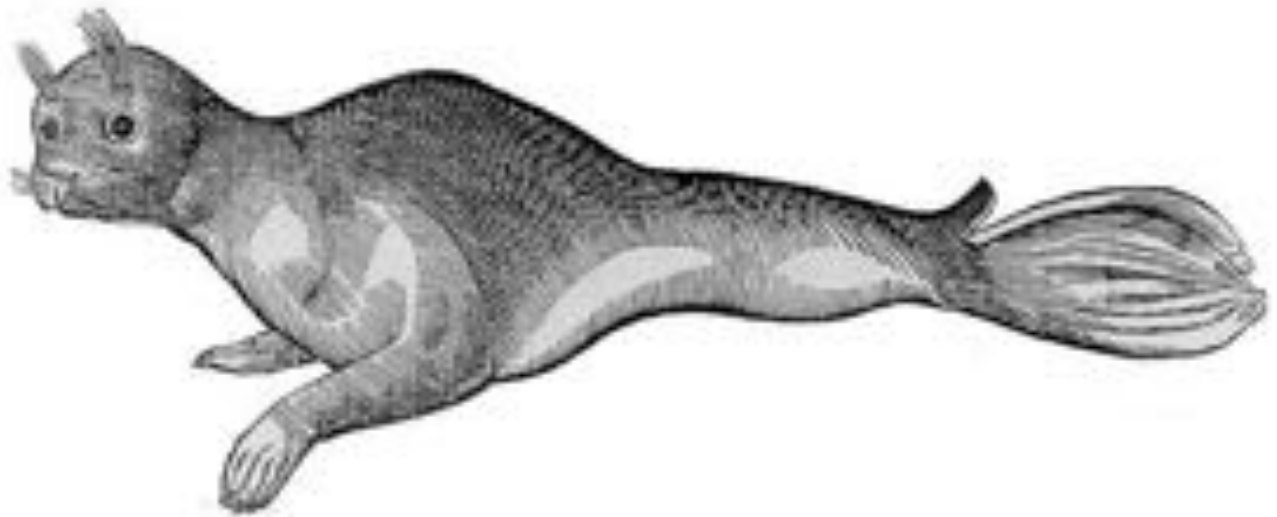
Korábban már idéztük Pliniust, aki szerint állítólag ez az állat, mivel az emberek irigyli, ki szokta hányni a bélnedvét, nehogy epilepsziát tudjanak vele gyógyítani. Plinius több helyen írja, hogy ennek a bélnedvnek efféle tulajdonsága van, s azt állítja, hogy különféle egyéb orvosságokhoz is hozzávegyíthető. „*Az epileptikusokat*” – mondja – „*a Héraklea-gyökérből*³ *való ital, a tengeri tehén bélnedvével*

² Nemi betegség, kankó, tripper.

³ *Stachys heraclea*, lila virágú, bársonyos levelű, illóolajokban gazdag növény. Magyar nevét nem sikerült kiderítenem.

együtt fogyasztva, gyógyítja. Ugyanevvel együtt vízben oldva a kocsord is hatásos.” Theophrasztosz pedig azt írja, hogy e bélnedv negyed részét a panaceaához⁴ szokták keverni. Megint másutt: „Az epilepsiára a fóka bélnedvét, lótejjet, számartejjel vagy gránátalmalével isszák: vannak, akik ecetben oldva, vannak továbbá, akik magában, labdacshoz hasonlóan fogyasztják.”

Caelius Aurelianus viszont helytelennek tartja, ha epileptikusoknak adnak ebből a bélnedvből. Másutt, megint csak Plinius, azt állítja, hogy a letargikusoknak jól tesz, ha borba vegyítve egy obulusnyit isznak belőle, más helyütt pedig elmondja, hogy a mágusok azokkal szagoltatták a fóka bélnedvét, akik hajlamosak voltak a letargiára. Végül pedig az olvasható, hogy a kocsorddal egyenlő arányban vegyítve az *anginát* gyógyítja.⁵

Fóka fametszetes képe Aldrovandi könyvéből

⁴ Panacea – mindent gyógyító csodaszer (pan + akeó = mindent + gyógyítok).

⁵ Angina: itt szívszorulás, nehézlégzés.